

Бапанова Т.Т.

з.ғ.м., «Қырғызстан Халықаралық Университеті»
ОҒӨК «Құқықтану» мамандығының 2-курс докторанты,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: togzhan_91@mail.ru

**НОРМАЛАР БӘСЕКЕЛЕСТІГІ ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ
БҰЗУШЫЛЫҚТАР ЖИЫНТЫҒЫНЫҢ
КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Мақала біздің қоғам өмірінің қазіргі процестері идеологиялық, саяси, әлеуметтік-экономикалық сипаттағы себептерден туындаған белгісіз теріс оқиғалардың пайда болуымен ерекшеленгендіктен қазіргі уақытта өзекті болып отырған нормалар бәсекелестігі мен қылмыстық құқық бұзушылық жиынтығына арналған. Сонымен қатар, мақалада қылмыстық-құқықтық нормалар бәсекелестігінің заңды табиғаты қарастырылады және қылмыстық құқық бұзушылықтар жиынтығы тұсындағы нормалар бәсекелестігі айқындалады, нормалар бәсекелестігінің маңызды түрлері ашылды.

Мақаланың мақсаты бәсекелестік нормаларының маңызды түрлерінің бірі қылмыстық құқық бұзушылықтарды дәрежелеудегі қылмыстық құқық бұзушылықтардың бірнеше рет жасалуы, қылмыстық құқық бұзушылықтардың жиынтығы және қылмыстардың қайталануын айқындау болып табылады.

Мақаланың тәжірибелік маңыздылығы қылмыстық заң шығарушылықты жетілдіру үшін талдаулар мен ұсыныстарды қолдану мүмкіндігінен тұрады. Зерттеу қорытындылары қылмыс жиынтығын айқындауда, нормалар бәсекелестігін қолдануда құқық қолдану органдарының қызметін жетілдіру үшін, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты Пленумының жетекші түсіндірмелерін дайындауда пайдаланылуы мүмкін.

Мақаланың әдістемелік негізін жүйелілік, логикалық-заңдық, тарихи және нақты-әлеуметтік сияқты жалпы ғылыми және арнайы білім әдістері құрайды.

Мақалада құқық бұзушылық жиынтығының нормалар бәсекелестігі қарастырылады. Автор құқық бұзушылық жиынтығын дәрежелеу кезіндегі нормалар бәсекелестігінің мәселелеріне көңіл бөледі. Мақалада қарастырылған теориялық негіздер, мазмұны мен қорытындылары қылмыстық құқықтың көптеген бөлімдерін толықтырады және дамытады.

Түйін сөздер: нормалар бәсекелестігі, қылмыстық құқық бұзушылық, қылмыстық құқық бұзушылықтардың жиынтығы, идеалды жиынтық.

Varanova T.T.

master of law, doctoral student of the 2nd year of study of the specialty "Jurisprudence"
of the "International University of Kyrgyzstan",
Kazakhstan, Almaty, e-mail: togzhan_91@mail.ru

**Some questions of the competition of norms and
collection of criminal offenses**

The article is devoted to the competition of norms and aggregate criminal offenses, since the modern processes of our society's life are characterized by the appearance of previously unknown negative phenomena caused by socio-economic, political, ideological reasons, which is relevant. The article also discusses the legal nature of criminal law norms and the competition of norms with a combination of criminal offenses.

The purpose of the article is to determine one of the types of meaningful competition of norms such as the repeatedly of criminal offenses, the totality of criminal offenses and recidivism of crimes.

The practical significance of the article lies in the possibility of using conclusions and proposals for the improvement of criminal law. The results of the study can be used in the preparation of guidance explanations of the Plenum of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan, to improve the activities of law enforcement agencies in the application of competing norms, the establishment of a set of crimes.

The methodological basis of the article consists of general scientific and special methods of cognition, such as system, logic-juridical, historical and concrete sociological.

The article deals with the competition of norms in the case of an aggregate offense. The author pays attention to the problems of competition norms when qualifying the totality of the offense. The theoretical concepts, content and conclusions considered in the article develop and complement many sections of criminal law.

Key words: competition of norms, criminal offense, aggregate criminal offenses, ideal aggregate.

Бапанова Т.Т.

м.ю.н., докторант 2-го года обучения специальности «Юриспруденция»,
УНПК «Международный Университет Кыргызстана»,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: togzhan_91@mail.ru

Некоторые вопросы конкуренции норм и совокупности уголовных правонарушений

Статья посвящена конкуренции норм и совокупности уголовных правонарушений, так как современные процессы жизни нашего общества отличаются появлением неизвестных ранее негативных явлений, вызванных причинами социально-экономического, политического, идеологического характера, что и является актуальным. Также в статье рассматривается юридическая природа уголовно-правовых норм и конкуренция норм при совокупности уголовных правонарушений. Целью статьи является определение одного из видов содержательной конкуренции норм, таких как неоднократность уголовных правонарушений, совокупность уголовных правонарушений и рецидив преступлений.

Практическая значимость статьи состоит в возможности использования выводов и предложений для совершенствования уголовного законодательства. Результаты исследования могут быть использованы при подготовке руководящих разъяснений Пленума Верховного Суда Республики Казахстан для совершенствования деятельности правоприменительных органов при применении конкурирующих норм, установлении совокупности преступлений.

Методологическую основу статьи составляют общенаучные и специальные методы познания, такие как системный, логико-юридический, исторический и конкретно-социологический.

В статье рассматривается конкуренция норм при совокупности правонарушений. Автор уделяет внимание на проблемы конкуренции норм при квалификации совокупности правонарушений. Рассмотренные в статье теоретические положения, содержание и выводы развивают и дополняют многие разделы уголовного права.

Ключевые слова: конкуренция норм, уголовное правонарушение, совокупность уголовных правонарушений, идеальная совокупность.

Кіріспе

Мақалада автормен қарастырылып отырған теориялық негіздер, мазмұны мен талдаулары және қорытындылары қылмыстық құқықтың көптеген бөлімдерін толықтырады және дамытады. Сонымен қатар, мақалада зерттелініп отырған қылмыстық-құқықтық нормалар бәсекелестігі коллизиялық түрлердің де, бәсекелес нормалардың да маңызды анықтамасы. Нормалар бәсекелестігін шешу әдістері белгілі бір дәрежеде қылмыстық құқық ғылымының кемшіліктерін толықтырады. Теориялық зертеулерді жүргізу қылмысты-құқықтық нормалар бәсекелестігі мәселелерін онан әрі ғылыми шешімдер жасауға себепші.

Аталған жұмыс Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексінің негіздерінде құрылған қылмыстық-құқықтық қатынас нормаларының бәсекелестігін, қылмысты дәреже-леу кезінде туындайтын бәсекелестікті салалы зерттеу қазақстандық ғалымдармен толыққанды зерттелмегендіктен мақала тақырыбы өзекті болып отыр. Нормалар бәсекелестігінің кейбір негіздері бұрын қандай-да бір талқыға салынбаған. Бұған, нормалар бәсекелестігін бірнеше рет қолдану, қылмыстық жауаптылықтан босату мәселелерін шешудегі нормалар бәсекелестігі және т.б. жатады.

Заң әдебиеттерінде де қылмыстық-құқықтық нормалар бәсекелестілігі мәселелеріне жеткілікті көңіл бөлінбеген. Қылмыстық-құқықтық

нормалары бәсекелестілігінің жеке мәселелері, Г.Н. Борзенков, Л.Н. Галенская, А.А. Герцензон, А.С. Горелик, Н.Д. Дурманов, И.И. Карпец, И.Я. Козаченко, Ю.А. Красиков, В.Н. Кудрявцев, В.П. Малков, А.В. Наумов, А.А. Пионтковский, Н.М. Свидлов, А.Н. Трайнин, О.Ф. Шишовтың және басқалардың жұмыстарында, құқықтың жалпы теориясы бойынша кейбір жұмыстарда: (Н.А. Власенко, А.С. Иголкин, А.Ф. Черданцев және басқалар) жасаған іс-әрекетті бағалауға байланысты ереже ретінде ғана қарастырылады.

Мақала объектісі болып құқық қолдану тәжірибесін реттеудегі қылмыстық-құқықтағы бірнеше нормалардың қылмыстық-құқықтық қатынасы табылады. Ал, мақаланың нысаны – Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексінің нормалары, Қылмыстық Кодекстің Жалпы және Ерекше бөлімдеріндегі қылмыстық-құқықтық нормалар бәсекелестігі.

Мақаланың мақсаты болып қылмыстық құқық бұзушылықтар жиынтығын анықтау кезіндегі қылмыстық-құқықтық қатынастарды реттеудегі қылмыстық құқықтық нормалар бәсекелестігіндегі мәселелерді кешенді зертеу табылады.

Жоғарыда көрсетілген мақсатқа қол жеткізу үшін алдымызға мынадай міндеттер қоямыз: идеалды жиынтықты анықтау; жиынтық түрлерін айқындау.

Аталмыш тақырыпты зерттеу барысында жүйелілік, логикалық-заңдық, тарихи және нақты-әлеуметтік сияқты жалпы ғылыми және арнайы білім әдістері пайдаланылады.

Негізгі бөлім

Нормалар бәсекелестігі туралы және қылмыстың идеалды жиынтығы жөніндегі мәселені нормалар бәсекелестігінің ережелері бір рет қолданғанда альтернативті ретінде қою заңды. Нормалар бәсекелестігінің ережелерін бірнеше рет қолдану қылмыстың жиынтығы бойынша саралауды беруі мүмкін, яғни нормалар бәсекелестігін және қылмыстың идеалды жиынтығын бір уақытта қолдану мүмкін деген ережелер толық зерттелді.

Бұл мақалада нормалар бәсекелестігінің қылмыстың идеалды жиынтығынан бірін-бірі жоққа шығаратын түсінік ретіндегі айырмашылықтары қарастырылады.

Идеалды жиынтық – қылмыстың көптілігінің бір түрі. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексі көптіліктің 3 нысанын бөліп көрсетеді: қылмыстық құқық бұзушылықтардың бірнеше

рет жасалуы (ҚР ҚК 12 – б.), қылмыстық құқық бұзушылықтардың жиынтығы (ҚР ҚК 13 – б.) және қылмыстардың қайталануы (ҚР ҚК 14 – б.) (<http://adilet.zan.kz>). Қылмыстың жиынтығы идеалды және нақты болады (Рогов 2016: 189). Нормалар бәсекелестігінің мәселесіне сәйкес идеалды жиынтық туралы жиі айтуға болады.

Идеалды жиынтық деп тұлғаның бір әрекетпен (әрекетсіздікпен) Қылмыстық кодекстің әр түрлі баптарымен қарастырылған екі немесе одан да көп дербес қылмыстарды түсінуге болады (Иногамова-хегай, 2015: 160). Идеалды жиынтықты, тұлғаның бір әрекетімен бір және сол баптың әр түрлі бөліктерімен қарастырылған дербес қылмыстардың құрамы бар екі қылмысты жасау құрайды (Токтосунов 2016: 168). Мысалы, тұлға өзі пайдалану үшін 2 грамм героин және қайта сату үшін 250 грамм гашиш сатып алады. Дәл осы жағдайда тұлға бір әрекетпен жасырын ниетінің бағыты және оларды жасау мақсаты бойынша айырмашылығы бар екі дербес қылмысты жасайды. Жауаптылыққа Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 296-бабындағы және 297-бабындағы қылмыстың идеалды жиынтығы бойынша тарту қажет.

Нормалар бәсекелестігін және идеалды жиынтықты екі және одан да көп қылмыс үшін бір ортақ әрекеттің болуы біріктіреді (Ағыбаев 2015а: 80). Бәсекелестік кезінде бір норма басқамен нормамен салыстырғанда жасалғанның белгілерінің мазмұнын біршама толығырақ анықтайды және саралау кезінде осы толығырақ норма қолданылады. Идеалды жиынтық кезінде жасалған бір нормамен қамтылмайды, себебі, қылмыстың біріктіруші ортақ әрекеті көбірек елеулі заңды белгілері бойынша бір-бірінен ерекшеленеді.

Есірткімен келтірген мысалымыздағы сату мақсатынсыз сатып алу және сату мақсатымен сатып алу бәсекелес емес, айырмашылық белгісі қылмыс жасау мақсаты болатын аралас нормалармен қарастырылады.

Құрамның екі немесе одан да көп белгілері бойынша өзара айырмашылығы бар қылмыстың болуы кезінде нормалар бәсекелестігі болмайды. Құрамның екі немесе одан көп белгілерімен бір-бірінен айырмашылығы бар жасалған екі және одан да көп қылмыстың болуынан нормалар бәсекелестігінің айырмашылығын қарастыру қажет.

Кәмелетке толмаған адамды қылмыстық іске тартудың (ҚР ҚК 132 – б.) және қылмыс жасауға айдап салушы нысанында, мысалы тартылған кәмелетке толмаған адаммен ұрлық жасаудың

(ҚР ҚК 188 – б. және 28 – б.) немесе тартылған адам қылмыстық жауаптылық жасына жетпеген жағдайда орташа жасаудың (ҚР ҚК 188 – б.) ара қатысы қандай?

Екі норманың кейбір белгілерін салыстырмалы түрде талдау, кәметке толмаған адамды қылмыстық іске тарту бір белгі бойынша біршама нақтырақ, ал басқасы бойынша – ұрлық жасауға тарту нормасы (Ram Orzacha Stephen J.Spurrb 2008: 240).

Кәметке толмаған адамды тарту – *арнаулы норма* (ҚР ҚК 132 – б.), кез келген адамды тарту – *жалпы норма* (ҚР ҚК 28 – б. және 188 – б.). Қылмыстық іске тарту – *жалпы норма*, ұрлыққа тарту – *арнаулы норма*. Кәметке толмаған адамды қылмыстық іске тарту – *бүтін норма* (негізгі объект – кәметке толмаған адамның қалыпты өнегелі дамуы, қосымша объект – кәметке толмаған адам жасауға тартылатын қылмыстың объектісі). Ұрлық жасауға тарту – *бөлік-норма* (қылмыс объектісі – меншік қатынасы).

Бұл нормаларды бәсекелес ретінде қарастыруға болмайды. Олардың ешқайсысы не көлемі бойынша да, не мазмұны бойынша да басқамен салыстырғанда біршама толығырақ болып табылмайды.

Сондықтан, қылмыстың идеалды жиынтығы бойынша саралау керек. Қылмыс жиынтығының болуын РКФСР Жоғарғы Соты Пленумының 1990 жылғы 25 желтоқсандағы «Кәметке толмаған адамдардың қылмыстық істері және оларды қылмыстық және өзге де қоғамға қарсы іс-әрекеттер жасауға тарту бойынша сот тәжірибесі туралы» қаулысының 5-тармағында да атап көрсетеді (Дмитриева 2017: 16). 1986 жылғы 5 желтоқсандағы қаулының басылымындағы, КСРО Жоғарғы Соты Пленумының 1976 жылғы 3 желтоқсандағы «Кәметке толмаған адамдардың қылмыстық істері және оларды қылмыстық және өзге де қоғамға қарсы іс-әрекеттер жасауға тарту бойынша заңды соттардың тәжірибеде қолдануы туралы» қаулысының 13-тармағы өзінің өзектілігін әлі жоғалтпаған деген ой келеді және бұл жағдайда былай деп көрсетіледі: «Негіздің 10-бабында (ҚР ҚК 15 -б.) көрсетілген жасқа жетпеген адамды қылмыстық іске тарқан сол қылмыстың жасы үлкен қатысушысы, оның қылмысқа қатысу нысанынан тәуелсіз, осы нақты қылмысты орындаушы ретінде қарастырылуы керек, және оның әрекеттері кәметке толмаған адамды қылмыстық іске тартқаны үшін жауаптылықты көздейтін Қылмыстық Кодекстің бабы бой-

ынша және жиынтық бойынша саралануға жатады». Адамды тартудың өзі екінші рет есептелінбейтінін ата өту керек, яғни кәметке толмаған адамды тарту және нақты қылмыс жасауға тарту құрамдарының белгілерінің толық сәйкестігі жоқ.

Ұрлық жасауға айдап салумен байланысты қорқытып алушылық қылмыстың жиынтығы бойынша саралануы тиіс. Екі норманың салыстырмалы талдауы, басқалардағы бар барлық белгілер олардың бір де біреуінде жоқ деген тұжырымға әкеледі. Бұндай ара қатысты анықтау кезінде нормалар бәсекелестігі жоқ, қылмыстың идеалды жиынтығы бар деген тұжырым жасауға болады.

Қорқытып алу (ҚР ҚК 194 – б.), күш қолданамын деп қорқыту арқылы беруді талап ету, яғни мәжбүрлеу тәсілі – *арнаулы норма*, ұрлыққа айдап салу (ҚР ҚК 28 – б. және 188 – б.) мәжбүр ету, сендіру, сатып алу және ықпал жасаудың басқа да тәсілдері – *жалпы норма*. Жәбірленушіге, фирмаға тиесілі кез келген мүлікті беру – *жалпы норма*, бөтеннің мүлкін беру – *арнаулы норма*.

Қылмыстың идеалды жиынтықтарын анықтаудың жалпы заңдылықтары норманың кейбір белгілері «жалпы және арнаулы» ретінде шартты (бұл жерде нормалардың жекелеген белгілері дербес нормаларды құрамағандықтан) ара қатысты болады, басқа белгілер керісінше «арнаулы және жалпы» нормалар ретінде немесе «бүтін және бөлік» ретінде ара қатыста болады. Көрсетілген қылмыс жөніндегі нормалардың жекелеген салыстырмалы белгілерінің ара қатысы зерттеліп отырған мәселені нормалар бәсекелестігін бірнеше рет қолданудан бөлуге мүмкіндік береді, себебі, нормалар бәсекелестігін бірнеше рет қолдануда барлық уақытта бір норма басқа нормамен толығымен салыстырылады. Сонымен, қылмыстар жөніндегі екі норманың белгілерін салыстырмалы талдау, бір белгімен бір норма толығырақ, ал басқа бойынша басқаша екендігін көрсетеді. Мұндай жағдайларда жасалған нормалардың бір де біреуімен қамтылмайды, сондықтан да қылмыстың идеалды жиынтығының болуы заңды. Ал Америка Құрама Штаттарында қылмыстық құқығы бойынша бір норма екінші норманы жұтып қояды (Gabriel Rodríguez 2016: 108).

Бәсекелестікті идеалды жиынтықтан бөлу қиындықтары әдебиеттерде бірнеше рет айтылып кеткен.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексімен қарапайым және сараланған адам өлтіру

бір баптың әр түрлі бөліктерімен көзделген, кез келген жағдайда олардың идеалды жиынтығын жоққа шығарады. Бұл нұсқау мынадай белгілер бойынша да даусыз емес болып көрінеді. Біріншіден, ол әр түрлі баптармен көзделген, бір әрекетпен (әрекетсіздікпен) жасалған қылмыстардың болу мүмкін дегенге сәйкес Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 13-бабының 2-бөлігінде берілген қылмыстың идеалды жиынтығының түсінігіне қайшы келеді, Екіншіден, адам өлтірудің жиынтығын мойындау, ешкім де бір және сол қылмыс үшін екі рет қылмыстық жауаптылыққа тартыла алмайды деген халықаралық, конституциялық және қылмыстық құқықтың негізгі принциптерінің біреуін бұзады. Екі немесе одан да көп адамды өлтірген бір қылмыс үшін, кінәлінің әрекеті аяқталған және аяқталмаған адам өлтіру үшін бір мезгілде заңды баға алғандықтан жауаптылыққа екі рет тартылады. Үшіншіден, екі адамды бір мезгілде өлтіру ниетінің болуы кезінде, кінәлінің еркінен тыс себептерге байланысты іске аспай қалған, бір адамды өлтіргені және басқасын өлтіруге оқталғаны үшін ең қатал жаза тағайындалуы мүмкін болғандықтан, әділдік принципі бұзылады. Бұл жағдайда, бір мезгілде екі адамды өлтіру ниеті болған және оларды өмірінен айырған тұлғаның жазасымен салыстырғанда, қылмыс жиынтығы бойынша қаталырақ жаза тағайындалуы мүмкін. Соңғы жағдайда, қылмыс жиынтығына (ҚР ҚК 58 – б.) қарағанда, жалпы ережелер бойынша қаталдығы аз жазамен жазаланатын (бірыңғай қылмыстың нақты қоғамдық қауіптілігі бұл жерде жоғары болса да) бірыңғай қылмыстар бар. Төртіншіден, аяқталған қылмысқа қарағанда, жалпы ережелер (ҚР ҚК 56 – б.) бойынша қаталырақ жазаланатын бұл бірыңғай қылмыстар аяқталған болып табылады. Жоғарғы Соттың кепілдемесі, тұлғаның бір мезгілде екі адамды өлтіруге ниеттеніп, бірақ бір ғана адамды өлтіре алған жағдайға қатысты, яғни екі немесе одан да көп адамды өлтіруге оқталуға аяқталмаған қылмыс ретінде таратылады. Оқталғаны үшін жаза Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 56-бабының 3-бөлігіне сәйкес, қылмыс жасаған үшін көзделген жазаның неғұрлым қатаң түрінен ең жоғары мерзімінің немесе мөлшерінің төрттен үшінен аспауы керек. Осы баптың 4-бөлігіне сәйкес аяқталмаған қылмыс үшін өлім жазасы мен өмір бойы бас бостандығынан айыру тағайындалмайды. Сонымен қатар, аяқталмаған адам өлтіруді Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 99-бабының 1 не-

месе 2-бөліктерінде және 24-баптың 3-бөлігінде, 99-баптың 2-бөлігінің «1» тармағында көзделген қылмыстың жиынтығы бойынша саралау туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нұсқауы сотталушыға қылмыстың жиынтығы бойынша 25 жылға дейін бас бостандығынан айыруды тағайындауға мүмкіндік жасайды. Сондай-ақ, бірінші адамды өлтірудегі ауырлататын мән-жайлар кезінде өлім жазасын немесе өмір бойы бас бостандығынан айыруды тағайындау мүмкіндігі алынып тасталған жоқ.

Келтірілген дәлелдер Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нұсқауының күмәндылығы туралы айтады. Бір мезгілде екі және одан да көп адамды өлтіру және бір ғана адамды өмірінен айыру ниетінің болуы кезінде қылмысты ниеттің бағыты бойынша, адамға байланысты емес мән-жайлар бойынша ақырына дейін жетпей қалған екі және одан да көп адамды өлтіруге оқталу ретінде, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 24-бабының 3-бөлігі және 99-баптың 2-бөлігінің «1» тармағы бойынша саралау керек деген ой келеді. Бұл саралау кемшіліктен айырылмаған. Ол, бір құрбанға қатысты ниеттің толығымен жүзеге асқанын көрсетпейді. Бірақ бұл кемшілікті бір жәбірленушіні өлтіруге арналған үкімді бейнелеу бөліміндегі міндетті нұсқаумен жұмсартуға болады. Үкімді бейнелеу бөліміндегі міндетті түсіндірме арқылы саралау ұсынысы идеалды жиынтықтың түсінігімен сәйкес келеді. Кінәлі қылмысы үшін жауаптылыққа бір рет тартылады.

Нормалар бәсекелестігінің нақты қылмыс жынықтарынан айырмашылығы туралы мәселе біршама сирек туындайды. Алғашында аяқталмаған немесе қылмысқа бірігіп қатысып, сонан соң аяқталған, не жалғыз өзі немесе керісінше орындалған әрекеттерді саралау туралы мәселе сот тәжірибесінде және қылмыстық құқық теориясында өте (тіптен) даулы болып табылады. Дау барлық жасалғандарды қалай саралау керек дегеннен тұрады. Тұлғаны нақты жауаптылыққа жиынтық ережелері бойынша ма немесе тек бірнеше қылмыс үшін тарту керек пе? Бірқатар ғалымдары, мұндай жағдайлардағы кінәлінің әрекетінде аяқталмаған немесе қатысу арқылы жасаған және аяқталған не жалғыз өзімен орындалған қылмыстың нақты жиынтығы бар, сонымен қатар екінші қылмыс бірнеше ретгілік белгісі бойынша саралану керек деп санайды (Дюсенбаева 2011: 145).

Бұл мәселеде, ұқсас жағдайда нақты жиынтық жоқ деген басқа көзқарас көбірек тиімді болып табылады. (Тоғайбаева 2007: 220)

Аяқталмаған немесе қатысу арқылы жасалған қылмысты, сонан соң аяқталған не жалғыз адаммен жасалған қылмысты Қылмыстық Кодекстің әр түрлі баптарымен немесе бөліктерімен көзделген қылмыс ретінде қарастыруға болмайды, демек нақты жиынтық белгілері бойынша саралау керек. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 13-бабы 1-бөлігінің мазмұнын талдаудағы жиынтық деп танылатын әр түрлі баптармен немесе баптың бөліктерімен қарастырылған екі немесе одан да көп қылмысты жасау, осы қылмыстардың астында Ерекше бөлімнің әр түрлі баптар немесе баптардың бөліктеріне тура келетін қылмыстар деген тұжырымға әкеледі (Ағыбаев 2015б: 193).

Басқа тұжырым, мысалы екі аяқталған ұрлықты бір ізді жасау кезінде, жасалғанды саралау Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 188-бабының 2-бөлігінің «3» тармағы бойынша бірнеше рет ұрлық ретінде жасалады. Ұрлыққа оқталудан кейін аяқталған ұрлық жасалады. Екінші жағдайдағы жасалған қылмысты нақты жиынтықтың ережелері (ҚР ҚК 24 – б., 188 – б. 2-бөлік, 188 – б. 2 – бөлік «3» тармағы) бойынша саралау ұсынысы шындығында, аяқталған және аяқталмаған қылмысты жасаған тұлға үшін жауаптылық екі аяқталған қылмысты жасаумен салыстырғанда біршама қаталырақ болады. Сонымен қатар, барлық кез келген бірдей жағдайда екі аяқталған қылмысты жасаудың қоғамдық қауіптілігі, бір аяқталған және бір аяқталмаған қылмысты жасағанға қарағанда кем емес. Демек, қалай болғанда да жауаптылық жағдайы да бірдей болу керек. Дегенмен, неге екені белгісіз, қылмыстардың біреуі аяқталмаған немесе қатысу арқылы жасалған болып табылған жағдайға біршама қаталырақ жауаптылық ұсынылады.

Қылмысты нақты жиынтық ережелері бойынша немесе бірнеше реттілік ретінде саралау Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 12 және 13-баптарымен көзделген коллизиялық нормалармен шешілген нормалар бәсекелестігінің ортақ сәтіне ие (Бекмағамбетов 2010: 272). Бұл коллизиялық норманың өзіндік ерекшелігі бар: шын мәнінде қылмыстық-құқықтық қатынас екі және одан да көп болып, ал заңдық тек біреу ғана болған жағдайда бәсекелестікті шешеді, яғни заңды фикция (жалғандық) кезіндегі бәсекелестікті шешеді. Қылмыстық-құқықтық қатынастар саралаушы белгі ретінде қарастырылған қылмыстың бірнеше реттілік нормасымен және жиынтықтың бар болуы нормасымен қамтылады.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 12-бабы құқық қолданушыға жасалған қылмысты, бірнеше рет үшін жазаны қарастыратын баптың сәйкес келетін бөлігі бойынша саралауды ұсынады. Басқа жағынан, бұл коллизиялық нормада негативті нысанмен көрсетілген басқа ереже бар: әрине, Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімінде бірнеше рет жасалған қылмыс үшін жауаптылықтың болмауынан бірнеше рет жасалған қылмыс пен әрекетті нақты жиынтық ережесі бойынша саралау немесе бірнеше рет жасалған қылмыстардың ішінен екіншісі үшін тек бір бап бойынша саралау тандауынан тұратын нақты жиынтық арасында «жалған» бәсекелестік пайда болуы мүмкін. Бір баппен немесе баптың бөлігімен қарастырылған екі қылмыс бірнеше реттілікті береді, бірақ әрекеттің нақты жиынтығы болмайды, яғни нақты жиынтық, қылмыс әр түрлі баптармен немесе әр түрлі баптардың бөліктерімен қарастырылған кезде болады (Костылев 2017: 136). Сондықтан, әрекетті бір рет және қылмыстың бір белгілерінен тұратын Қылмыстық кодекстің бір бабы бойынша саралау керек.

Саралау, алғашында аяқталған қылмысты немесе қатысып жасалған қылмысты жасап, ал екінші ретте аяқталмаған немесе жалғыз өзі не керісінше жасауға кезінде де өзгермейді. Мұндай тұжырым Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 12 және 13 – баптарының салыстырмалы талтауынан шығады. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 12-бабында осы Кодекстің Ерекше бөлімінің белгілі бір бабында немесе бабының бөлігінде көзделген екі немесе одан да көп әрекетті жасау – қылмыстардың бірнеше рет жасалуы деп танылады. Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімінің түрлі баптарында көзделген екі немесе одан да көп қылмыс жасау Қылмыстық кодексте арнайы көрсетілген жағдайларда ғана бірнеше рет жасалған деп танылуы мүмкін деп түсіндірілген. Келтірілгендерден, бірнеше реттіліктің Ерекше бөлімнің баптарында көрсетілген әрекеттердің ерекшеліктеріне байланысты екендігі және Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімімен анықталған қылмыстың құрамымен, атап айтқанда: қылмысты орындау сатысымен және оның қатысушыларының көптігімен байланыспайтындығы шығады. Мысалы, бірінші рет айдап салушы ретінде, екінші рет орындаушы ретінде жала жапты. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 130-бабында жала жабудың бірнеше реттілігінің саралаушы белгісі жоқ, барлық жасалғанды

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 130 – бабының 1-бөлігі бойынша саралау керек. Жала жабудың екі жағдайын нақты жиынтық бойынша саралаудың болмауы мынадай дәлелдермен негізделеді. Қылмыстық-құқықтық нормалардың қылмыстық құқықтың бірыңғай жүйесінің көзі ретінде өзара тәуелді және өзара байланысты екені белгілі. Әдебиетте «бір және сол түсінікті белгілеу үшін бір және сол терминдерді қолдану» қажеттілігі бірнеше рет көрсетіледі (Дюсенбаева 2009: 34).

Қорытынды

Бірнеше реттілікке Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 12 – бабының 1, 2-бөліктеріне сәйкес Қылмыстық кодекстің түрлі баптарында көзделген қылмыс деп Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімінің тиісті баптарымен анықталған қылмыстарды түсінуге болады деп атап көрсетілген. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 13 – бабының 1-бөлігі осы Кодекстің түрлі баптарымен және баптарының бөліктерімен дегенді де, бұл айтылудың басқа түсіндірмесі болмағандықтан, тек Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімінің тиісті бабымен және бабының бөлігімен деп түсіну керек шығар. Бұдан басқа осы бөлікте адам әрбір жасаған қылмыс үшін Қылмыстық кодекстің тиісті бабы немесе бабының бөлігі бойынша қылмыстық жауапқа тартылады делінген. Қылмыстық құқықтың жалпы ережесі болып бірінші кезекте Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімінің санкциясынан туындай отырып, анықталатын жауаптылыққа сәйкес ереже табылады. Сонымен, «адам әрбір жасаған қылмыс үшін Қылмыстық кодекстің тиісті бабы мен бабының бөлігі бойынша қылмыстық жауапқа тартылады» деп айтылғанды тек қана «адам әрбір жасаған қылмыс үшін Қылмыстық Кодекстің Ерекше бөлімінің тиісті бабы мен бабының бөлігі бойынша жауапқа тартылады» деп түсіну керек. Қылмыстық құқық нормаларының жүйелілігі Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 13 – бабының 1-бөлігінде «осы Кодекстің тиісті бабымен немесе бабының бөлігімен» деп айтылғанмен Қылмыстық кодекстің Жалпы бөлімінің баптары немесе баптарының бөліктері қамтылмайды дегенді нығайтуға мүмкіндік береді.

Демек, жала жабуды бір рет қатысу арқылы жасау, ал екінші рет жалғыз жасау, қылмыстың Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 13 – бабының 1-бөлігінің мәніндегі түрлі бап-

тармен қарастырылған дегенді білдірмейді, ал бұл дегеніміз нақты жиынтықтың жоқтығы және қорытындысында – нормалар бәсекелестігінің өзінің де жоқтығы («жалған» бәсекелестік терминін қолдану осыда шығады).

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 12-бабының 3-бөлігінде және 13-бабының 1-бөлігінде қарастырылған коллизиялық нормалардың мазмұнын салыстырмалы талдау, қылмыстың нақты жиынтығының жоқтығын және қылмыстың біреуі бірнеше реттілікті, аяқталмаған немесе қатысып жасағанды беретін қылмыс құрамының саралаушы белгісі ретінде Қылмыстық кодекспен анықталған бірнеше реттіліктің бар болуын растайды. Қарастырылған шын мәніндегі қатынастар бастапқыдан бірнеше рет жасалған қылмыстар үшін жауаптылықтан тұратын бір нормамен реттеледі.

Қылмыстық құқық бұзушылықтардың бірнеше рет жасалуын және жиынтығын саралау туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2006 жылғы 25 желтоқсандағы N 11 Нормативтік қаулысында көрсетілгендей, қылмыстық заңды дұрыс қолдану азаматтарды негізсіз айыптау мен соттаудан қорғауды, сондай-ақ сотталушыларға жасаған әрекетіне сәйкес әділ жаза тағайындауды қамтамасыз етеді. Сондықтан белгілі бір адам бірнеше қылмыстық құқық бұзушылық жасаған кезде қылмыстық заңды дұрыс қолдану үшін қажетті мән-жайларды анықтаған және жасалған әрекетті жалғаспалы (созылмалы) қылмыстық құқық бұзушылықтың, қылмыстық құқық бұзушылықтардың бірнеше рет жасалуының, қылмыстық құқық бұзушылықтардың нақты және анық жиынтығының анықтаулары бар Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 12 және 13-баптарының ережелерін ескеріп, саралаған жөн (<http://adilet.zan.kz/>).

Қорыта айтқанда, жалпы және арнайы нормаларының, бүтін және бөлік нормаларының бірнеше реттілік бәсекелестігі кезінде ерекше коллизиялық ережелер пайдаланылады. Яғни, біріншіден, үш немесе одан да көп нормалармен қамтылған қоғамға қауіпті әрекеттердің квалификациясы нормалар бәсекелестігі ережелерін екі реттен кем емес пайдаланудың нәтижесінде құқық бұзушылықтардың жиынтығы бойынша іске асады. Олардың біреуі ізделініп отырған нормамен қамтылады, екіншісі құқық бұзушылық басқа құқық бұзушылықтың ерекше құрамымен қарастырылады, яғни ізделініп отырған норма (бүтін норма) басқа құқық бұзушылықтың тек қана негізгі құрамы тура-

лы норма – бөлікті қамтиды және оның ерекше құрамының белгілерін қоспайды. Я болмаса, ізделініп отырған норма (ерекше) басқа құқық бұзушылықтың негізгі құрамы туралы жеке жағдай болып табылады және оның басқа ерекше құрамын қозғамайды. Екіншіден, құқық бұзушылықтар туралы үш немесе одан да көп нормалармен қамтылған қоғамға қауіпті әрекеттердің квалификациясы нормалар бәсекелестігі ережелерін екі реттен кем емес пайдаланудың нәтижесінде жеке құқық бұзушылық туралы ізделініп отырған норма бойынша іске асады, яғни ізделініп отырған норма (бүтін норма) құқық бұзушылықтың негізгі белгілері сияқты басқа құқық бұзушылықтың сараланған құрамын да қамтиды, немесе ізделініп отырған норма (ерекше) осы құрамдар туралы нормалардың жеке жағдайы болып табылады.

Басында аяқталмаған құқық бұзушылықты оырндау немесе қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысу, ал кейін аяқталған құқық бұзушылық немесе жеке жасаған құқық бұзушылық немесе керісінше болуы құқық бұзушылықтың бірнеше реттілігін құрайды. Бұл жерде құқық бұзушылықтың жиынтығы жоқ.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне сәйес, Кодекстің түрлі баптарында немесе баптарының бөліктерінде көзделген, адам солардың бірде-біреуі үшін сотталмаған немесе заңмен белгіленген негіздер бойынша

қылмыстық жауаптылықтан босатылмаған екі немесе одан да көп іс-әрекетті жасау, қылмыстық құқық бұзушылықтардың жиынтығы деп танылады. Қылмыстық құқық бұзушылықтардың жиынтығы кезінде адам, егер осы іс-әрекеттердің белгілері Қылмыстық Кодекстің бір бабының немесе бабының бір бөлігінің неғұрлым қатаң жазаны көздейтін нормасында қамтылмаған болса, әрбір жасалған іс-әрекет үшін Қылмыстық Кодекстің тиісті бабы немесе бабының бөлігі бойынша қылмыстық жауаптылықта болады. Сонымен қатар, Қылмыстық Кодекстің екі немесе одан да көп бабында көзделген қылмыстық құқық бұзушылықтардың белгілері бар бір әрекет (әрекетсіздік) те қылмыстық құқық бұзушылықтардың жиынтығы деп танылады. Қылмыстардың мұндай жиынтығы кезінде адам, егер бір іс-әрекеттің белгілері Қылмыстық Кодекс бабының басқа іс-әрекет үшін неғұрлым қатаң жазаны көздейтін нормасында қамтылмаған болса, әрбір жасалған іс-әрекет үшін Қылмыстық Кодекстің тиісті баптары бойынша қылмыстық жауаптылықта болады. Егер дәл сол бір іс-әрекет Қылмыстық Кодекстің тиісті баптарының жалпы және арнайы нормаларының белгілеріне сәйкес келсе, қылмыстық құқық бұзушылықтардың жиынтығы болмайды және қылмыстық жауаптылық Қылмыстық Кодекстің Ерекше бөлігінің арнайы норманы қамтитын бабы бойынша туындайды.

Әдебиеттер

- Ағыбаев А.Н. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне түсіндірме. Жалпы және Ерекше бөліктер. – Алматы: Жеті Жарғы, 2015. – 768 бет.
- Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық: Оқулық. Жалпы бөлік. – Алматы: Жеті Жарғы, 2015. – 384 бет.
- Бекмагамбетов А.Б., Ревин В.П., Рыхлов О.А. Уголовное право Республики Казахстан. Общая и Особенная части: Учебник / Под общ. ред. В.П. Ревина. – Алматы: Жеті Жарғы, 2010. – 856 с.
- Дмитриева Ж.С., Чупров В.М. Конкуренция правовых норм: на примере норм уголовного права // Теория государства и права. – 2017. № 3. – С. 14-21.
- Дюсенабаева А. К. Множественность преступлений : исторический аспект // Экономика и право Казахстана.- 2009.- № 3.- С. 33-36
- Дюсенабаева А. К. Множественность преступлений в уголовном законодательстве Республики Казахстан : диссертация ... кандидата юридических наук. – М., 2011. – 239 с.
- Иногамова-хегай Л. В. Концептуальные основы конкуренции уголовно-правовых норм. – М.: норма: Инфра-М., 2015. – 288 с
- Костылев В.В. Конкуренция уголовно-правовых норм при квалификации преступлений // Международное научное издание Современные фундаментальные и прикладные исследования. 2017. № 2-1 (25). – С. 135-137.
- Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V Қылмыстық кодексі // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>
- Қылмыстық құқық бұзушылықтардың бірнеше рет жасалуын және жиынтығын саралау туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2006 жылғы 25 желтоқсандағы N 11 Нормативтік қаулысы. // http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P06000011S_
- Тоғайбаева Ш.С. Множественность преступлений // ҚарМУ хабаршысы. Тарих, философия, құқық сериясы = Вестн. КарГУ. Сер. История, философия, право. – 2007. – N 1. – С. 217-224.
- Токтосунов К.Б. Проблемы квалификации преступлений при конкуренции уголовно-правовых норм, на примере служебных преступлений // Наука, образование, техника. – 2016. – № 2(56). – С. 168.

Уголовное право Республики Казахстан: Общая часть: Учебник / Отв. ред. д.ю.н., проф. И.И. Рогов и д.ю.н., проф. К.Ж. Балтабаев. – Алматы: Жеті Жарғы, 2016. – 448 с.

Gabriel Rodriguez, Sara Blanco Contrast effect on the perception of the severity of a criminal offence *Anuario desicología Jurídica* Volume 26, Issue 1, 2016, Pages 107-113

Ram Orzacha Stephen J.Spurr Lesser-included offense *International Review of Law and Economics* Volume 28, Issue 4, December 2008, Pages 239-245

References

Agybaev A.N. (2015) Qazaqstan Respublikasynyng Qylmystyq kodeksine tysindirme. Zhalpy zhane Erekshe bolikter. – Алматы: Zheti Zhargy, 2015. – 768 b.

Agybaev A.N. (2015) Qylmystyq құқық: Oqulyq. Zhalpy bolik. – Алматы: Zheti Zhargy, 2015. – 384 b.

Bekmagambetov A.B., Revin V.P., Ryhlov O.A. Ugolovnoe pravo Respubliki Kazahstan. Obshchaya i Osobennaya chasti: Uchebnik / Pod obshch. red. V.P. Revina. Алматы: Zheti Zhargy, 2010. – 856 s.

Dmitrieva ZH.S., Chuprov V.M. Konkurenciya pravovyh norm: na primere norm ugovnogo prava // *Teoriya gosudarstva i prava*. 2017. № 3. S. 14-21.

Dyusenbaeva A. K. Mnozhestvennost' prestuplenij : istoricheskij aspekt // *Ehkonomika i pravo Kazahstana*.- 2009.- № 3.- S. 33-36

Dyusenbaeva A. K. Mnozhestvennost' prestuplenij v ugovnom zakonodatel'stve Respubliki Kazahstan : dissertaciya ... kandidata yuridicheskikh nauk.- Moskva, 2011.- 239 s.

Inogamova-hegaj L. V. Konceptual'nye osnovy konkurencii ugovno-pravovyh norm. – М. : norma: Infra-M. , 2015. – 288 s

Kostylev V.V. Konkurenciya ugovno-pravovyh norm pri kvalifikacii prestuplenij//*Mezhdunarodnoe nauchnoe izdanie Sovremennye fundamental'nye i prikladnye issledovaniya*. 2017. № 2-1 (25). S. 135-137.

Qazaqstan Respublikasynyng 2014 zhylgy 3 shildedegi № 226-V Qylmystyq kodeksi // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>

Qylmystyq quqq buzushlyqtardyng birneshe ret zhasaluyn zhane zhiyntygyn saralau turaly Qazaqstan Respublikasy Zhogary Sotynyng 2006 zhylgy 25 zheltoksandary N 11 Normativtik kaulysy. // http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P06000011S_

Togajbaeva SH.S. Mnozhestvennost' prestuplenij // *QarMU habarshysy. Tarih, filosofiya, quqq seriyasy = Vestn. KarGU. Ser. Istoriya, filosofiya, pravo*.- 2007. – N 1. – S.217-224.

Toktosunov K.B. Problemy kvalifikacii prestuplenij pri konkurencii ugovno-pravovyh norm, na primere sluzhebnyh prestuplenij // *Nauka, obrazovanie, tekhnika*. 2016. № 2(56). S. 168.

Ugolovnoe pravo Respubliki Kazahstan: Obshchaya chast'. Uchebnik. Otв. red. – d.yu.n., prof. I.I. Rogov i d.yu.n., prof. K.ZH. Baltabaev. Алматы: Zheti Zhargy, 2016. – 448 s.

Gabriel Rodriguez, Sara Blanco Contrast effect on the perception of the severity of a criminal offence *Anuario desicología Jurídica* Volume 26, Issue 1, 2016, Pages 107-113

Ram Orzacha Stephen J.Spurr Lesser-included offense *International Review of Law and Economics* Volume 28, Issue 4, December 2008, Pages 239-245